

РОЛЬ ДРУЖИНИ ПОСЛА У ПРОВАДЖЕННІ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Про функції дружини посла було відомо ще в ранньомодерному суспільстві: жінки супроводжували своїх чоловіків-амбасадорів із 1530-х років. Саме тоді виник і французький термін для позначення такої особи: «Ambassadrice», англійською: «Ambadressess». Нині обидва слова вважають застарілими й уживають умовно – натомість цю роль до недавня називали: «Wife of the Ambassador», а в сучасній інтерпретації використовують гендерно нейтральне словосполучення: «Spouse of the Ambassador».

На ранньомодерну добу припадають також початки формування жіночого дипломатичного ритуалу й залучення дружин послів до протокольної частини дипломатичних звичаїв, які відтоді не було радикально змінено. Щоправда, за останні півтора століття інститут дружин послів пройшов довгий, проте цілком закономірний і логічний шлях – із погляду жіночої історії в індустріальному та інформаційному суспільстві. Образ партнерок очільників посольств еволюціонував од «невидимих» – за спиною чоловіка – та часто безіменних хранительок добропорядних дипломатичних домів до самодостатніх акторок публічної, зокрема культурної, дипломатії.

Протягом XX – XXI століття ситуація з правами та обов'язками дружин послів зазнала змін. У Віденській конвенції про дипломатичні відносини, ухваленій у квітні 1961 року, їм офіційно надали протокольно-представницький статус, проте відповідну посаду так і не додали до штатного розпису посольств. Класичний образ дружин

послів асоціюється з традиційними й здебільшого ритуальними функціями, як-от організуванням або патронуванням урочистої вечери чи «garden party» у домі посла, прийняттів у форматі «coffee morning» або «afternoon tea» для дружин дипломатів, різдвяних дипломатичних благодійних базарів тощо. Ці заходи досі є в дипломатичній практиці. XXI століття було сформовано образ першої леді посольства, яка втілює власні проекти: переважно культурні, освітні, екологічні, благодійні чи діаспорні, що підпадають під категорію культурної дипломатії.

Цінності дипломатичної спільноти також було кардинально змінено. У дипломатичній практиці довго побутував вироблений ще XVII століття стереотип ідеальної дружини посла. До прикладу, 1603 року у своєму посібнику з дипломатичного етикету французький дипломат маркіз Жан Отман писав про те, що послові слід їхати зі своєю дружиною в місце призначення, оскільки це та людина, якій він може повністю довіряти, котра пильно наглядатиме за порядком у його домі й стежитиме, щоб у ньому не було зловживань. Більше ніж три століття потому, 1964 року, у бюлетені Держдепартаменту США було опубліковано статтю, де йшлося про те, що успіх кар'єри посла залежить од його дружини – зокрема від того, «чи ефективно вона утримує будинок у незвичних і складних обставинах, як добре й швидко вивчає іноземну мову, наскільки вона чуйна й толерантна до місцевих звичаїв, як мало скаржиться на необхідність щодакілька років пакувати валізи та

їхати на нове призначення, чи надійно може зберігати дипломатичну таємницю, як вона здатна впоратися з дітьми, роздратованими й дезорієнтованими від частішої зміни країн, шкіл та однокласників».

Тоді ж, у середині ХХ століття, дедалі потужніший феміністський дискурс звернув критичну увагу на деякі патріархальні і старомодні дипломатичні звичаї, обстоюючи право на самореалізацію дружин дипломатів, котрі не хотіли втрачати свою кар'єру, супроводжуючи чоловіка в закордонному відрядженні. Було розгорнуто палкі дискусії щодо статусу дружини посла, у межах яких неодноразово прагнули усунути суперечність між офіційністю де-юре й квазіофіційністю де-факто цієї ролі як посади, а також з'ясувати, як таку ситуацію можна узгодити з надвисоким рівнем відповідальності, що лягає на плечі цих жінок, коли вони представляють свою державу на найвищих політичних і дипломатичних рівнях. У другій половині ХХ століття дружини послів деяких країн отримали право працювати за кордоном за спеціальністю – якщо є відповідна угода між державами. Цьому історичному періоду також властиві кардинальні зміни й у гендерному представництві дипломатичного корпусу: поміж шлюбних партнерів голів посольств тепер є і жінки, і чоловіки. Головне досягнення ХХІ століття полягає в тому, що постає дружина посла набуває активної ролі у публічній і культурній дипломатії – її поява вже не ситуативна, а бажана, затребувана, часом навіть і чільна.

Дипломатична історія, безумовно, знає приклади перших леді посольств як успішних гравчинь публічної дипломатії. Однією з яскравих, хоч і дуже неоднозначних фігур, була Маргарет ван Клеффенс – дружина Міністра закордонних справ Нідерландів в екзилі (Лондон, 1940 – 1945) Елко ван Клеффенса. Вона активно допомагала своєму чоловікові розширювати дипломатичну комунікативну мережу, налагоджувати дружні взаємини з потрібними людьми, представляла Нідерланди на соціальних і культурних заходах у Лондоні – інколи навіть без Елко. Маргарет була особистою секретаркою свого чоловіка й допомагала йому у написанні книги «The Rape of the Netherlands», а також залишила власні мемуари. Вважають, що вона впливала на політику Вільяма Черчілля щодо Нідерландів через його дружину Клементін.

Американський кар'єрний дипломат Віллард Боллок писав: «Я не знаю іншої сфери, де дружина могла би бути такою корисною». Іван Майський, якого історія запам'ятала як «улюбленого радянського посла Черчілля», окремий розділ своїх мемуарів назвав «Дружина посла», наголосивши в ньому на важливій ролі «розумної та політично освіченої» жінки, шлюбної партнерки дипломата, яка вміє організувати вечерю, підтримати розмову, зав'язати контакти з дружинами потрібних людей тощо. Варто зауважити, що в цих прикладах про заслуги дружин послів говорять у контексті представницьких функцій, комунікативних та організаторських здібностей. Утім, завжди в діяльності успішних дружин послів був потужний культурний складник – передусім ідеться про гастрономію та мову одягу.

Один із найкращих проектів у галузі гастрономічної дипломатії належить Маргарет Дікенсон – дружині Посла Канади Ларрі Дікенсона. Вона народилася й виросла

в родині українських іммігрантів на далекій фермі у Північній Канаді, а прославилася на весь світ як креативна девелоперка рецептів і меню, зокрема для дипломатичних прийняттів, а також як фуд-стилістка, що здобула десятки міжнародних нагород. Спеціальна дієтологічна освіта й професійний досвід знадобилися їй під час дипломатичної служби у 28 країнах, де організація дипломатичних івентів від імені Канади була під її опікою не формально, а реально: вона особисто складала й удосконалювала меню, розробляла дизайн страв і святкового столу. Її книга «From the Ambassador's Table» здобула кілька міжнародних нагород і стала безцінним внеском до кулінарної дипломатії. До речі, до дипломатичного меню М. Дікенсон додавала кілька українських ноток, розробивши вишукані рецепти страв зі цавлю, буряка й гречки. Її чоловік неодноразово повторював і всією своєю поведінкою наголошував на тому, що не уявляє власної кар'єри без Маргарет. Він завжди описував свою дипломатичну службу як сімейну командну роботу й неодноразово визнавав, що його дружина зробила для створення позитивного іміджу країни та представлення її в різних державах не менше за нього.

ХХІ століття ми можемо також говорити про такий підрозділ культурної дипломатії як фешн-дипломатія. Найбільших успіхів у цій галузі досягли дружини дипломатів східних країн, які, готуючися до прийняттів, завжди надавали перевагу національному одягу. Це й дотепер їхній вагомий культурний інструмент впливу. Останнім часом європейські дипломатки та дружини дипломатів теж дедалі частіше використовують народний одяг або ж стилізований під нього дизайнерський – раніше це явище було рідкісним для західної дипломатичної культури. За спостереженням культурологів, глобалізації притаманні не лише уніфікаційні процеси, а й культ різноманітності, мультикультурності та, як наслідок, прагнення людей пишатися своїм походженням і демонструвати етнічні корені. Ці тенденції не минули й дипломатичної спільноти. Досвід підтверджує, що етнічний компонент у фешн-дипломатії дуже добре працює як засіб м'якої сили для отримання позитивного фідбеку про представницьке обличчя посольства.

Мовою одягу можна формулювати важливі символічні меседжі, але не лише про власну культуру, а й про свою повагу до культури господаря прийняття. З особливою увагою дружини дипломатів стежать за символічним значенням гардеробу перших жінок світу. Королева Великої Британії Єлизавета, наприклад, одразу поставила собі за правило адаптувати власний одяг до місцевих культур країн, які відвідує. 1961 року вона, плануючи зустріч із Папою Римським у Ватикані, відмовилася від свого фірмового яскравого костюмчика зі спідницею трохи нижче колін – натомість замовила довгу чорну сукню з мереживом, а голову покрила чорною вуаллю, увінчаною композицією з білих квітів. До візиту до Австралії 1970-го королева підготувала собі золотисті сукню та пальто – одяг одного з геральдичних кольорів тієї країни.

Кількість та якість елементів культурної дипломатії в кожному представництві свої. Кулінарна (гастрономічна) й фешн-дипломатія досі є важливими інструментами впливу задля вироблення позитивного іміджу країни загалом і посольства зокрема. Дружини послів активно застосовують їх у своїй діяльності.

Водночас у перших леді посольств тепер є можливість впливати самостійні культурні проекти, якими раніше опікувався лише культурний підрозділ представницької установи або ж аташе з культури. Тож за останні десятиліття присутність дружини посла помітно зросла у публічній дипломатії. Це пов'язано, звичайно, із тенденціями розвитку суспільства, втім також зі специфікою способу життя у межах дипломатичної місії: усе-таки працевлаштування за кордоном для шлюбних партнерів послів лишається справою проблематичною, а люди з якісною освітою та потужним кар'єрним бекграундом завше прагнуть самореалізації. Чимале значення мають також внутрішньокорпоративні чинники, як-от демократизація дипломатичних звичаїв і правил, ущільнення посад культурних аташе в багатьох посольствах – нерідко працю в культурній царині об'єднують із політичними функціями радника. Крім того, важливим фактором є зростання привабливості волонтерського руху. Раніше ініціативу дружини посла в культурній галузі могли сприймати як її втручання в роботу аташе з культури, а сама жінка запитувала

себе: «Чому я маю це робити безкоштовно?». Однак тепер це почесна функція першої леді посольства.

Статусові дружини посла найбільше пасує патрунування музичних, літературних, мистецьких, кінематографічних акцій. Наприклад, 2018 року на найбільшій книжковій події арабського світу – Міжнародному книжковому ярмарку Абу-Дабі (ADIBF) – почесним гостем (Guest of Honor) була Польща. Обов'язки патронеси польського стенда взяла на себе дружина Посла Польщі в Об'єднаних Арабських Еміратах Божена Ростек. Дружина Посла України в Лівані Ігоря Осташа започаткувала репрезентування України на міжнародних арабських книжкових ярмарках (2017 і 2018 років – у Бейруті, 2018 року – в Абу-Дабі), а також ініціювала представлення близькосхідного стенда «Бейрутський дворик» на аналогічній українській події «Книжковий Арсенал» (2018 і 2019 роки). Оскільки Україна – молода держава, яка не завжди є пріоритетом у зовнішній політиці багатьох країн, то й інформації про неї мало. Тож проекти з багатолюдними аудиторіями (а книжкові ярмарки саме такі) стають вельми ефективною зброєю культурної експансії. Книжкові акції та літературні фестивалі зазвичай мають гучний резонанс у медіа, створюючи позитивний імідж. Крім того, яскраві події такого ґатунку за кордоном пробуджують цікавість до української книги, бажання її перекласти й опублікувати іноземними мовами. Участь України у зазначених вище арабських міжнародних книжкових виставках, обмін делегаціями видавців, письменників, культурних менеджерів, перекладачів – усе це спричинило вибух співпраці в літературній і видавничій сферах: кілька українських видавців придбали в арабських колег права на переклад і видання їхніх книжок, на полицях українських книгарень з'явилася арабська література і навпаки – українським видавцям на цих книжкових ярмарках вдалося продати права на видання книжок вітчизняних авторів. Невдовзі арабською мовою було опубліковано твори Івана Франка, Агатангела Кримського, Лесі Українки, а також видано сучасний українсько-арабський словник. Зважаючи на те, що арабська мова є рідною для близько 240 млн людей і ще 50 млн уважають її своєю другою мовою, цей прорив на книжковий і культурний арабомовний ринок став справді історичною подією.

Виставки, презентації, книжкові ярмарки, концерти тощо мають не лише іміджевий ефект. Їхній просвітницький складник не менш важливий. Саме тому таким принциповим був для Посольства України в Лівані проект видання арабомовної історії України. Книга Олександра Палія «Коротка історія України», написана в доступному науково-популярному стилі, якнайкраще пасує арабському читачеві, який мало знає про нашу країну. Скерувувала цей проект дружина посла, якій, до речі, належить «відкриття» нових перекладачів з арабської на українську й навпаки. Поміж них – ліванський письменник, перекладач, журналіст Імадеддін Раєф, який за короткий період часу переклав арабською з десяток українських книжок, створив арабомовний сайт української літератури й став одним із претендентів на премію українського відділення ПЕН-клубу та Українського інституту «Drahomán Prize», засновану 2020 року.

Ще один напрям, який дружина посла може ефективно розвивати, – кроскультурний. Це дуже сенситивна

сфера, що потребує попереднього глибокого й уважного занурення до культури країни перебування. Якщо в першому випадку метою проєктів є популяризування власної культури й поширення інформації про історію та сучасність своєї країни в іноземному середовищі, то тут завдання полягає у зближенні між людьми й виробленні взаємної довіри шляхом знищення культурних і релігійних упереджень, негативних стереотипів. Такі проєкти демонструють, що між різними культурами куди більше спільного ніж відмінного.

Задля встановлення дружньої та довірливої атмосфери в міжрелігійній комунікації українським диппредставництвам у мусульманських країнах можна обережно використовувати релігійний чинник, який тут відіграє важливу роль. Наприклад, до переліку календарних свят, які Посольство України в Лівані відзначає разом із громадою, було додано не лише Різдво й Великдень (країна має приблизно 40 % християнського населення), а й спільний іфтар (тобто вечерю під час Рамадану), куди, окрім мусульман – шіїтів і сунітів, запрошують представників інших релігій та конфесій. Цей кроскультурний, або ж кросрелігійний, захід демонструє релігійну свободу в Україні, толерування різних віросповідань і культурної різноманітності. Цю ініціативу запропонувала й очолила дружина Посла, як, до речі, і майстер-клас із «вив'язування» українських хусток та мусульманського хіджаба, приуроченого до Міжнародного дня хіджаба.

Кроскультурний вимір діяльності посольства надзвичайно важливий, і про це добре пам'ятають досвідчені амбасадори. Завдяки напівофіційності дружина посла розпоряджається своїм часом на власний розсуд, тож має більше можливостей для занурення до іншої культури, спілкування з людьми. Традиційним, хоч і неофіційним складником її роботи є комунікація поза стінами посольства, яку часто трактують як частину соціальної діяльності її чоловіка. Дипломатична мемуарна література містить чимало прикладів, коли посол просив, а подеколи й наказував дружині збирати для нього інформацію про неформальне життя країни, про звичаї, настрої простих людей, адже йому треба було знати, про що говорить вулиця. Елізабет Кебот, дружина американського дипломата Джона Мурса Кебота, який відбував дипломатичну службу в багатьох країнах Європи, Південної Америки й був Послом США в Китаї, згадувала, що під час їхнього перебування в Ріо-де-Жанейро чоловік примушував її ходити на базари та спілкуватися з людьми.

Дипломатична історія знає ще яскравіші приклади кроскультурної діяльності дружин дипломатів. Бет Блейк, дружина американського аташе у В'єтнамі впродовж 1960 років, поставила собі за мету досліджувати віддалені райони В'єтнаму та Лаосу, тож вирушила в кілька небезпечних і зухвалих подорожей до джунглів, а також плавала на байдарці бурхливими водами Меконгу. Її дослідницький проєкт став прикладом народної дипломатії.

Для кроскультурних проєктів, які часто стають формою народної дипломатії, велике значення має знання місцевої мови чи говірки. Дружини послів не лише вивчають їх, а й, повернувшись на батьківщину, самі організують мовні курси для своїх колег – дружин дипломатів, що перебува-

ють у їхній країні. Саме так вчинила свого часу дружина Міністра закордонних справ Вірменії Наталія Налбандян, організувавши курси вірменської для дипкорпусу.

Однак досвід свідчить, що пізнати країну перебування ефективно та якісно можливо лише за допомогою посередників, провідників – і першим помічником у цьому є діаспора.

Діаспорні проєкти часто є невіддільною та почесною функцією дружин послів. Найактивнішою в діаспорі є жіноча частина, якій зручніше співпрацювати з посольством через жінку. І саме освітні проєкти (школа, курси рідної мови), дитячі (організування свята до Дня святого Миколая, конкурсів дитячої творчості), культурні (воркшопи з виготовлення великодньої писанки, кулінарні майстер-класи, тимблдинги, пікніки) та благодійні заходи (збирання коштів для малозабезпечених чи постраждалих у стихійних лихах) часто патронують або ж особисто втілює дружина очільника дипустанови.

XXI століття демонструє, що дружини дипломатів дедалі частіше виступають самостійними гравчинями на полі публічної дипломатії. Вони формулюють важливі політичні меседжі не як шлюбні партнерки своїх високопоставлених чоловіків, а як політично свідомі й незалежні особистості. Однією з найгучніших таких акцій останнього десятиліття став відеоролик на ютубі, в якому дружини представників Німеччини та Великобританії при ООН Губерта фон Восс-Віттіг і Шейла Лаялл Грант закликали першу леді Сирії Асму Асад допомогти покласти кінець кровопролиттю в цій країні, переконавши свого чоловіка-президента припинити жорстоке придушення протиурядових виступів.

Надзвичайно зворушливою стала остання воля дружини Посла Нідерландів у Лівані Гедвіг Вальтманс-Мольєр, що пожертвувала свої внутрішні органи постраждалим від вибуху в Бейрутському порту 4 серпня 2020 року, через який сама отримала смертельні поранення. Так вона врятувала двох людей.

Після повернення на батьківщину дружини послів не припиняють діяльності в галузі культурної та загалом публічної дипломатії. У дипломатичній історії про це є багато свідчень. Наприклад, зазначена вище Е. Кебот, вийшовши на пенсію, активно підтримувала протягом 1970 – 1980 років Фолджерівську шекспірівську бібліотеку у Вашингтоні, Музей сучасного мистецтва в Нью-Йорку, Музей мистецтва в Бостоні, Музей Фогта в Кембриджі (штат Массачусетс) тощо. Дружина ж Посла США в РФ Мері Кей Гантсман – відома на батьківщині активістка: її проєкт «Bag of Nore», призначений допомагати хворим на діабет, перетворився на дитячу програму у сфері охорони здоров'я, яка працює в усій країні.

Дружину посла, яка відповідально ставиться до своїх обов'язків і креативно працює як самостійна акторка публічної, народної, культурної дипломатії, високо цінують у дипломатичних колах – часом знавці справи жартують, що зовнішньополітичне відомство отримує двох дипломатів за ціною одного. У фаховому середовищі побуває афоризм про таких жінок: «Дружина амбасадора – амбасадорка».

Марина ГРИМИЧ,

доктор історичних наук, громадська діячка, дружина Надзвичайного і Повноважного Посла Ігоря Осташи